

GRADECZI HORVÁTH GERGELY ÉS LÁM (AMBROSIVS)
SEBESTYÉN HITVITÁJA.¹

— Harmadik és befejező közlemény. —

Ezentúl Ambrosius Lám Sebestyénnel többé nem találko-
zunk a küzdők sorában. Hatalmas ellenfelei meg nem elégedvén
a fegyverrel, a melyet nekik a sajtó nyújtott, még kieszközölték
azt, hogy az öt sz. kir. városnak Szebenben márczius 9. és 10-kén
tartott zsinata, habár felettes hatóságát nem képezte, hitvallását
mint nyilván kalivnismust hivatalosan kárhoztatta.¹ Csakhamar
ezután, a század végső éveiben az annyi megpróbáltatáson átment
férfiú szintén áldozatja lett az országos ragálnak.

Közvetlenül halála előtt még kinyomatta Heidelbergben azt
a gyászbeszédét, melyet pártfogójának, Thököly Sebestyénnek
1596. évi június 9-kén elhalt neje, szül. Döczy Zsuzsanna fölött,
Pílcz Gáspár markusfalvi lelki pásztornak magyar bucsuztató
szónoklata után, latin nyelven tartott.²

Eme nyomtatványnak Thököly Istvánhoz, Sebestyén első
szülött fiához 1594. január 20-án intézett ajánlóleveléből a követ-
kező érdekes adatok jönnek tudomásunkra. Az ifjú Istvánt európai
tanulmányi útja kezdetén Lám kísérte Siléziába a briegi gymna-
siumba, s a tanároknak a legmelegebben ajánlotta. Ott Zedlicius
Venczelnek, Joachim Frigyes sileziai herceg tanácsosának s utóbb
liegniczi kapitánynak szives vendégszeretetében részesültek. Az
asztalnál tudományos beszélgetéseik az ó és új világra egyaránt
kiterjedvén, ekkor a házi úr hivataltársa Heigelius András az új
világ városait oly pontosan ismertette, mintha azokban naponkint
megfordult vagy az előadott részleteket írásból olvasta volna.
Viszont Zedlicz Venczel testvére Kristóf, kit később Silézia
rendei, mint adófelügyelőt, felső Magyarországba küldtek s ki a
keresztesi csata után Kassán halt meg, a legelőzékenyebben muta-

¹ »Libellus actuum synodaliurn« című kézirat a Nemzeti Muzzeum kézirat-
tárában.

² 4-rét 14 számozatlan levél A—D 2 signatúrával. Használtam a Nemzeti
Muzzeum könyvtárának példányát.

tott meg nekik Briegben mindent, a mi megtekintést érdemelt. Ugyan akkor Silézia fővárosát Boroszlót is meglátogatták s gyönyörködtek az itteni könyvtárban, a melyet az egész keresztyén világban kiváló tekintélynek örvendő *Monavivus Jakab*, ki akkor a műzsáknak és barátainak élt, időközben pedig szintén mint a herczeg tanácsosa Briegbe költözött, gondos választékkal gyűjtött össze és most is gyarapít. E gyűjtemény gazdagításában vele vetélkedtek a város tanácsa és bőkezű magánosok. Abban Lám két napon át feljegyeztette az előtte ismeretlen könyvek czímeit, míg az ifjú Thököly ezalatt társaival a város erődítményeit s egyéb hadi készülékeket szemlélte meg.

Utóbb Lám miután egy neki ajánlott beszédből, melyet az ifjú főúr görögből fordított latinra, ennek tanulmányaiban való előmeneteléről meggyőződött: kieszközölte számára atyja engedélyét a további utazásra, valamint az e végre szükséges költséget. Azóta is vándorlásaiiban őt szellemileg élénk részvétellel követi s tőle a megelőző őszkor a tudós Ujfalvi Imre útján örvendetes tartalmu levelet kapot;¹ egy másik leveléből pedig értesült a felől, hogy az utazónak különös támaszául szolgál egy *Felkmann Péter* nevű igen tanult brassói származásu ifjú, ki előzőleg már több országot beutazván, mintegy kalauz-szolgálatot teljesít.

Folytatólag figyelmezteti Lám az ifjú Thökölyt elhunyt anyja s még élő atyja erényeire, melyek fáklyakint világítsanak neki.

Atyja kiváló helyet foglal el azok között, kik vidékükön az igaz vallás terjesztését előmozdítják. E célból segíeyez külföldön tanuló ifjakat egyedül azzal a kötelezettséggel, hogy tanulmányaik befejezésével egyházaiknak, vagy a közügynek szenteljék szolgálataikat. Az utóbbiak sorából példakép felemlíti ifjukora óta barátját *Zsigmond* (Sigismundus) *Dávidot*, ki jöllehet már 30 éves korában elhalt, nevét verses és prózai munkákkal megörökítette.² Atyja e mellett bőkezű pártfogója, úgy Lámnak, mint az egyházban és iskolában tanító társainak. Másfelől hűségét az uralkodó iránt folyton nagy áldozatokkal tanusítja s bebizonyította főkép a törökökkel vívott harczokban, melyekben saját válogatott csapatával vett részt. Midőn Győrnek célba vett osromától a pozsonyi országgyűlésen léte alkalmából értesült, sietett udvari kíséretével báró Schwarzenberg Adolf és Pálffy Miklós támogatására és a hadjáratban szemé-

¹ Bizonyára az a tudós debreczeni tanár s pap ki az 1598. óta számos kiadást ért »Halotti énekek«-et összegyűjtötte; nem különben a szikszai Fabricius Balázs-féle latin-magyar szótárt 1597-ben újból bővítve, kiadta.

² A kassai születésű Zsigmond (Sigismundus, Sigismundus) Dávid Wittenbergben 1577-ben, tehát két évvel későbbben kezdte meg tanulmányait, mint Lam. Életrajzát adja Bod az Athenas 133. 134 ll., és Bartholmaeides, Memoriae Ung. 65. l. Egyik Kolozsvárott 1584-ben megjelent munkája a R. M. Kvtár II. 180 sz. a. van leírva. Klein a Nachrichten III. része 157 lapján foglalt életrajzában tévesen vonatkoztatja Melanchtonnak egy 1545-ben írt levelét erre a Zsigmondra,

lyesen közreműködven, a táborban maradt a vár bevételéig. Hasonlóképp 200 könnyű lovassal elősegítette Nagyvárad felszabadítását, sőt buzdításával, valamint befolyásával kieszközölte, hogy egy felső Magyarországon gyűjtött hadsereg is a törökök és tatárok ostromló hada ellen indullon.

De az ifjú Thököly követendő példákat találhat rokonai körében is. Így egyik nagy bátyja *Nyáry Pál*, alig hogy csudálatos módon menekült a török kézre került Egerből, *Redern Menyhért*, *Kyrál György* és *Ribisch Gottfried* jeles férfakkal egyesülten részt vett Várad ostromában. Másik két nagybátyja *Dóczy Gábor* és *András* közül az elsőt ugyan az ország nagy kárára virágzó ifjú korábban ragadhatta el a halál, a másik azonban egyéb tehetségei mellett főképp a magyar, latin, német és cseh nyelvek teljes ismerete miatt Miksa főherczeg előtt nagy becsben állott. A rokon *Forgách*-családból *Simon*-nak a megelőző évben bekövetkezett halála után, testvére *Imre* és ennek fia *Mihály* válnak ki jeles tudományos képzettségükkel.

Egyéb még felhozható példákat mellőzve, Lám ajánlólevelét azzal az imaszerű óhajással zárja be, hogy mint egykor Jakobot és az ifjú Tóbiást, úgy Thököly Istvánt is, úti társaival együtt az Úr angyala kísérje s őrizze útáiban és hogy ő atyjának s mindnyájuknak örömeire egészségesen visszatérve, szerzett ismereteivel az emberiség hasznára válják.

Maga a halotti beszéd szerint, melynek fogalmazványát Miksa főherczeg kamarása, Dóczi András visszatartotta s melynek kinyomása ezért huzódott, az elhunyt nő atyai ágon a Dóczi és Forgách, anyai részről a Nyáry és Turoczi családokból származik. Tizenkét gyermeke volt, 8 fiú és 4 leány, a kik közül 5 fiú és 2 leány korábban elhalt. A könyvecskéhez még hozzá van csatolva az elhaltak egy befejezetlen levele, mellyel távollévő férjétől elbúcsuzik és melyet Lám latin versbe foglalt, továbbá az utóbbtól egy sírfelirat és egy költemény ama rágalmazók ellen, kik azt híresztelték, hogy az elhunyt halálos ágyán a hitben megtántorodott.

Lám több nemes ájtatos éneket is szerzett, melyek a Kassán 1628-ban »*Apotheca sacra psalmodum, oder deutsches Gesangbuch*« címmelel megjelent gyűjteménybe felvették. E munkából azonban jelenleg egy példány sem ismeretes.¹ A »*de Navicula Christi*« feliratú latin költeményét kiadta a szepsi születésű Farkasfalvi Filiczki János a 1604-ben megjelent »*Xenia Natalitia etc.*« című versgyűjteményében.² Ama költemény ötletéből, szerzője halála után emlékére, az elbingi iskola növendékei verseket írtak, melyek az egyetemi könyvtárban kéziratilag fennmaradtak. A kézirat címe: *Sebastiani Ambrosii pastoris ecclesiae Keismarcensis*

¹ R. M. Kvtár II. 451. sz. és Klein Nachrichten III. 360. 1.

² A nyomdahely kijelölését nélkülöző 8-rétű nyomtatvány áll 16 számozatlan levélből. Egy példánya a Nemzeti Muzzeum Könyvtárában.

hymnus de navicula Christi, carmine redditus et laudatae ejusdem vita pie acta plaude nuper functi memoriae consecratus a Scholasticis Elbingenses. Egyébkint Lámnak vallása irányát saját vitairatai tartalmán felül mutatja még meghitt viszonya Kalvin társához és utódjához, Bézához, a kinek 1591-től kezdve hozzá írt leveleit a berni városi könyvtár őrzi.

V.

A kidúlt második harcos helyett felveszi az oda dobott keztyűt Gönczi István gönczi lelkész,¹ és felel a »*Bellum Calvinii*«-re az 1599-ben Vizsolyban megjelent »*Panharmonia*« című véd-irattal.² Hozzá az igaz hitet valló vármegyékhez és városokhoz intézett ajánlást, megírja Siderius (Szikszai) János, abaujtonnai esperes s a XVII. század végéig 13 kiadást ért kis Káté szerzője, polemizálván az impanatio, és az ubiquitás tanának hirdetőivel. Kívált élesen támadja meg azt, hogy ezekre az absurd tételekre nézve Brentius követői, nevezetesen Grawer és Sculteti nem állják a más nézetűeket eretnekeknek, pogánynál és töröknél rosszabaknak kikiáltani. Grawer valóban az egyházi harcz írója, mert mindenkép azon van, hogy a magyar városoknak most Isten kegyelméből eléggé nyugodt állapotban élő egyházait megzavarja, az Isten szolgálói ellen a főurak gyűlöletét előidézzé s azoknak, mint eretnekeknek nyilvános üldözését eszközölje. A megyéknek és városoknak, kikhez szól, áll tehát feladatukban az egyszer megismert igazságot megvédeni, s azon emberek dühét megtörni; nehogy a most csak néhány város körében lappangó bajok tovább harapódzanak.

Eme dedicatio után Szepsi W. Vazul, a szerző és Margitai L. Péter gönczi iskolamester csipős epigrammákkal ostorozzák Grawert. Majd külön praefatióban maga Gönczi szóllal fel s előadja, hogy a pseudolutheranusoknak az ország egyik szögletén gyártott ama rágalmazó irataikkal szemben, melyekkel nem annyira őket, mint inkább magát az igazságot támadták meg, mindeddig hallgattak, remélvén hogy antagonistáik idő multával harczias szándékkal felhagynak, sőt esetleg hibájukat maguk fogják megismerni. Ezért mellőzték hallgatással, a míg a strázsai poliphemus élt, a kinek emlőin a gigasok apró testvére, a mostani kassai rector növekedett, amannak ellenük intézett becsmérő nyilatkozatait is; jóllehet tudva volt előttük fennhéjázó dicsekvése a miatt, hogy szóbeli vitatkozásra való kihívását el nem fogadták. Most azonban türelmüknek vége szakadt és elhatározták, hogy a patronusait

¹ Született Gönczön, Abaujmegyében, hol miután a Wittenbergben 1582-ben megkezdett felsőbb tanulmányait befejezte, predikátorra választották. L. Klein Nachrichten III. 155. lap. 166, és 167. jegyzet; Bartholmaeides Memoriae 77. 1.

² Régi M. Könyvtár II. 295. sz.

követő Grawer Albert dolyfét megtörendők, tévelyeit röviden ugyan, de alaposan megczáfolják. Különösen ki fogják mutatni, hogy Krisztus és Kalvin tana nem csak hogy egymással nem ellenkezik, hanem mindenekben megegyez. Maga a munka ugyanoly alakban van tartva, mint Grawer *Bellum*-a és minden *congressus*-a ellenében egy egy *consensust* állít fel, melyben Krisztus mint mester és Kalvin, mint tanítvány szerepel.

A könyv végén olvasható záradékban a szamos nyomtatási hibák annak tulajdonítatnak, hogy a nyomdász ugyan szorgalmas és tevékeny szakférfiú, de a latin nyelvben kevésbé jártas és alkalmas correctorral nem rendelkezik. Ezért a correctura-íveket a szomszédos egyházak lelkészeinek szokta küldeni, ezek pedig gyakran hivatalos foglalatosságaiuknál fogva, székhelyeiken meg nem találhatók.

Lutheranus részről azonnal megírta a replikát Sculteti Severin, már fennebb is idézett *Hypomnema, sive admonitio brevis* címmel Bártfán 1599-ben megjelent munkájában. Ezt két praefatióval látta el.

Az elsőt »*Anno militiae ecclesiasticae 5562; Chisti Imanuelis nostri 1599; belli sacramentarii per Carolst: renovati 77. Calendis Augusti*« kelettel Bártfáról intézi szerdahelyi Dersfi Ferencz landseei báró, sárosi főispán és főpohárnokhoz mint pártfogójához, a ki őt ez irat szerkesztésére ismételten, majd nagy-sárosi gondnoka Linck János útján, majd közvetlenül buzdítá s kiadásának költségeit viseli. Részint ez a megtisztelő felhívás, részint a Gönczi alapítvány ráfogásai és rágalmi indították őt a vitában való részvételre. Midőn a vádak egy részére nézve, a 6 év előtt írt *Erotemata de communicatione idiomatum* munkájára hivatkoznék, ő jelen czáfolatával korántsem akarja pártfeleit a kalvinisták üldözésére bujtoztatni, azt sem kívánja, — a mit ellenfeleik nekik hamisan szemükre hánynak, — hogy a kalvinismusra hajló papokat megfoszszák hivataluktól. Sőt mivel tisztább nézetű theologusok a törökök támadásainak kitett vidékeken úgyszemint találhatók, maguk is ajánlják, hogy azokat tartsák meg, kivált ha követni fogják némely elődjeik, mint Szikszai Balázs és Thuri Pál testvérének Mátyásnak példáját, kik jóllehet a Kalvin-féle hitelvektől át voltak hatva, nem támadták meg a más tanokat valló egyházakat oly káromló módon, mikép azt a *Panharmonia* szerzői és társaik tevék. Ő maga hallotta egykoron Bártfán Thuri Mátyást, ki a magyar nyelvű szentírás kiadása ügyében egy társával ott tartózkodott, ezt élesen megróni a miatt, hogy a más hitfelekezetűeket sértő szavakkal illette. A *Panharmonia* szerzőjének s más sacramentariusoknak további rágalmaival szemben különösen feladatául tekinti a történet fonalán bebizonyítani, hogy az urvacsorára vonatkozó áldatlan vitát nem Luther, Westphalus, Brentius és egyéb theologusai, hanem Carolostadius, Monetarius, Zwingli, Calvin, jelesül pedig Magyarországon Dévai Mátyás és Thuri Pál társaikkal együtt idézték elő; valamint, hogy az igazság az ő részükön van.

A második előszóban a szerző az ágostai hitvallást elfogadott főurakhoz fordulván, érdekes történelmi vázlatot nyújt a keresztyén vallásnak a régi Pannoniában, úgy Magyarországon történt behozataláról. Ennek nyomán állítja, hogy a lefolyt 600 év alatt a keresztyén vallást a szerzetesek hibái s a papalísták babonái ugyan, mint másutt, úgy nálunk is elhomályosították, de a szentháromságot, az üdvözítőnek személyiségét és közbenjárását, a keresztséget és a Krisztusnak a szentségben testi jelenlétét tárgyozó hitelveket őseink sértetlenül fenntartották. Szerinte, ha a transsubstantiatio koholmányait és a papisták többi visszaéléseit mellőzzük, a mi most kérdés tárgyát amúgy sem képezi: a magyar történetben nem találunk példát arra, hogy Géza és Szent István ideje óta itt a keresztyén hit az Ariánusok, Nestorianusok, Euty-chianusok és Sacramentariások, vagy Berengarianusok eretnek dogmaival megmételveztetett volna. A mi különösen a sacramentarius vitát illeti, azt fejtegeti, hogy a Kr. u. 180. évben élt Ireneus, hogy a Géza és Szent István idejében Erdély szomszédságában Bulgáriában és Illiriában működött bolgár érsek Theophilactus, nem különbben, hogy Szent Hieronymus, ki a Kr. u. 400. év körül Stridonban, Pannonia és Illiria határán született és némi ideig tanított, Krisztusnak az urvacsorában testi jelenlétére nézve ugyanazon tant vallották, mint utóbb Luther, a *mire* nézve irataikból példákat idéz. Nem lehet tehát kétség a felől, mikép ugyanezt hitték hallgatóik Pannoniában, Bulgáriában és Illiriában is és hitte az egész régi egyház.

Mióta pedig az Isten határtalan kegyelme a legutóbbi században Luther által visszaállította az evangelium fényét, a magyarok vagy megmaradtak a pápai hit mellett, vagy a nagy reformatornak a bálványimádástól és a papisták babonáitól megtisztított tanához szegődtek, az ágostai hitvallás értelmében. Ezt mutatja ki e könyv, valamint azt is, miként engedte meg az Isten vétkes aluszékony-ságuk s az evangeliummal szemben tanúsított hálátlanságuk miatt, hogy a sátán az igaz tan tiszta buzája közé a zwinglianus és kalvinista konkolyt vethesse.

Végül a szerző négy okot sorol fel, a melyek őt e könyv megírására indították. Először is az a meggyőződése, hogy az ősök vallása eredetének, küzdelmének és terjeszkedésének ismerete biztos vezérfonalat nyújt az igaz egyház tanának a tévtanoktól megkülönböztetésére. A történet tanúsága szerint ez országokban is számosan a vitás kérdések nem ismerése miatt csábítottak el a vakbuzgók által hamis hitelveik elfogadására. Másodsor rábírt a fellépésre a keresztyének ama közös kötelessége, mely szerint nem csak maguknak őrizkedniök kell a hamis doctoroktól, hanem azokat tartoznak olykép kijelölni, hogy mindenki felismerhesse és kerülhesse. Hisz már Sz. Péter mondá: Te megtért erősítsd meg testvéredet. A jelzett hivatás főleg áll az Isten szolgálaira nézve. S habár távol van tőle idegen egyházak fölött hatóságot igényelni: a fenn-

forgó küzdelemben való beavatkozásának harmadik okául a hamis hitelvek védői részéről személye ellen intézett támadást hozza fel. Ezért joga és kötelessége a tévelygőket ily úton meginteni, hogy végre megtérjenek, vagy készüljenek az utolsó ítéletre már-már eljövendő Krisztusnak vétkeikről számot adni. Műve megírására ezenfelül készítette a közös hazának veszedelmes és gyászos helyzete, a melynek szemlélete, kell, hogy mindenkit Jeremiás e szavaira fakasszon: Ki adja fejének a vizet és szemeimnek a könyv forrását, hogy sirassam éjjel és nappal a fiait az én népemnek? (t. i. a hamis tanítók által szellemileg megöltek és a világi ellenség által testileg meggyilkoltakat). Mert az ország bajainak és szenvedéseinek főoka az a hamis és istentelen hit vagy inkább hitetlenség, mely eltagadja istentől a bölcsesség, igazság, mindenhatóság dicsőségét, mely párosul a téves hitelvekkel együtt járó istentelen szertartásokkal. Ezekért a bűnökért pedig leginkább nehezedik a népekre az Úr haragja.

Záradékkul a szerző buzdítja a híveket, hogy magukat és a sokat szenvedett hazát az egész keresztyénséggel együtt, igaz bánattal és hittel, az ördög, török-tatár és más ellenségek gonoszságai ellenében, Istennek, az irgalmasság kútfejének ajánlják.

Az előszavakat követi Erhard Miklósnak három lapot elfoglaló epigrammája Dersfíhez.

Maga a *Hypomnema* négy főrészre oszlik. A viszont három fejezetet tartalmazó első főrész külön-külön tárgyalja a sacramentárius küzdelem történetét Luther előtt, továbbá Luther idejében Németországban s ugyan ezen időszak alatt Magyarországon.

Az utóbbi fejezetben igazolni kívánja a szerző azt, mikép hazánkban hosszabb ideig a protestáns egyházak Luther követőiből állottak. Így 1530. Szent Margit napján Erdélyi Antal, ki már ekkor a kassai egyházban, mint lelképásztor, a tiszta evangeliumot hirdette a szomszéd Eperjesnek hasonérzelmű lelkészét értesít egy Luthertől régebben kapott levélről, melyben őt az Isten szerelmére állhatatosságra buzdítja és mely levélnek pecséttel ellátott eredetijét maga Sculteti látta. S midőn ez alkalmából szintén felhívja szomszédait a hitvallásukban való kitartásra, egyszersmind panaszkodik János kisszebeni lelkész ellen, mert ez a helyes elvektől eltérve a sacramentariusok tanaihoz alkalmazkodik. De kiviláglik a levélből az is, hogy a szomszédok azonnal nemíták a kisszebeni papot, ki a sacramentariusok és Anabaptisták dogmáját akarta náluk becsempészni. A munkában folytatólag hivatkozás történik Luthernek, Melanchtonnak és több társuknak egyes hazai egyházakhoz, valamint némely főurakhoz intézett leveleire, melyekből kétségtelenül kitűnik, hogy ezek az egyházak már kezdettől fogva a szászoknak és nem a helvéteknek, sem pedig az anabaptistáknak hitvallását fogadták el, sőt emezekét folyvást elleneztek. Úgy ezeket, mint azokat a leveleket, melyekkel Luther és Melanchton Honter Jánost Erdélybe s Stoeckel Lenhardot Bártfára küldték

egyházak és iskolák megalapítása végett, az utóbbi város levéltára kincs gyanánt őrzi. Mint állítását támogató bizonyítékot hozza fel a szerző azt is, hogy a protestans főurak s egyházak vallási kérdések felmerülte esetében, azoknak megoldása végett nem a Zwinglianusokhoz, hanem a szász akadémiákhoz küldöttek követéseket. Nem is találunk, ugymond, Melanchtonnak 1560-ban bekövetkezett haláláig oly magyarországi egyházakat, melyek Zwingli tanát határozottan elfogadták volna. E tekintetben csak kivételt képeznek az a mellett szórványosan, többnyire előjáráságuk és kegyuraik tudta nélkül fellépett ama lelkészek, kik nem átalották a ritusok vakmerő változtatásával egyházaikat nyugtalanítani. Mivel pedig ezek orthodox kegyuraiknak s az akadémiáknak intéseit dölyfösen megvetették, az Isten haragja büntetésképp megengedte az egész Kassáig előrenyomult törökök és tatárok pusztításait. Végül Sculteti érvül hozza fel saját tudomását, a mennyiben ő, ki a felső magyarországi egyházakban már 27 éve tanít, a bányavárosokban és a Szepességben gyermekkorá óta sohasem hallott más vallási oktatást, mint a minőt Luther catechismusa, s iratai nyújtanak, míg az anabaptisták, Zwingli és Kalvin hitelveit ott mindig kárhoztatták. Ezután áttér a Kalvinismus terjesztésének kísérleteire. A többi között felemlíti Révay Ferencz esetét, ki Zwingli érvei által félrevezetve, ezek iránt Luther-tól kér felvilágosítást s kit a mesternek hozzáintézett s egész terjedelmében közölt levele¹ a helyes útra visszatérített; a mint hogy utóbb fiainak nevelését Luther tanítványára Stöckel-re bízta. Majd panaszosan említi fel Dévai Mátyásnak, Luther és Melanchton tanítványának hitszegését. Ez visszaélvén a wittenbergi akadémia dicsérő bizonyítványán alapuló tekintélyével, a helvétektől átlplántált sophismákkal sokat félrevezetett, kiknek nagy része azonban Luthernek az eperjesiekhez 1544. évben írt levele következtében az igaz hitre visszatért. Ezen itt szintén kiadott levélben, a nagy reformator élénk csodálkozását fejezi ki a fölött, a mit Dévai Mátyásról jelentettek, mivel ő náluk oly jó hírnek örvend, hogy a róla hallottat el sem hiheti. De bármiként álljon a dolog, a sakramentariusok tanait semmiesetre sem sajátította el tőlük. Ők állhatatosan harcolnak az ellen mind nyilvánosan, mind magánkörben. *Nisi Diabolus*, — mint Luther folytatja, — *in occulto aliquo angulo susurret: forte hoc movet, quod elevationem hostiae deposuimus, in gratiam aliquorum vicinorum, non in necessitatem. Quia ab initio voluimus eam haberi liberam, nec adhuc in negationem doctrinae nostrae de sacramento omittimus. Quin aliis etiam sub ecclesia nostra liberam permittimus, etiam ipsi eam restauraturi, sit opus sit aut utile, sicut ecclesia tota Mediolanensis neque canone, neque elevatione ulitur usque in hodiernum diem, etiamsi tota Romana ecclesia aliter faciat nec est ulla ibi*

¹ Ribini is kiadta I. köt. 43. lapján.

offensio.¹ Ezután felhossa a szerző, hogy a Németországban Luther halálával támadt vallási viszályok kifolyásaként, a magyarországi egyházak is a hamis hit gyanújába keveredtek. Ennélfogva Ferdinánd király parancsára az öt királyi város hitvallásuk főcikkeit Stoeckel által szerkesztett szövegben 1549-ben bemutatták. S a kegyes fejedelem annak, mint az ágostaival megegyezőnek és az Arianusok, Sacramentariusok és Anabaptisták hibáitól mentesnek gyakorlását alattvalói szabadságára hagyta. Melancthon halála után mindazonáltal a kérdéses küzdelmek mindinkább nagyobb mérveket öltöttek, miután különösen a titkos sacramentariusok az elhalt tekintélye alá rejtőzve, tévtanaik helyességére nézve, annak egyik iratára hivatkoztak, jóllehet őt életében gyűlöletükkel illették. Különösen Erdélyben támadtak heves viszálykodások az orthodox szászok és a kolozsvári magyarok között, melyek II. János erdélyi fejedelmet arra bírták, hogy az urvacsora kérdésében követői útján a wittenbergi lipcei, rostocoki és az Odera melletti frankfurti akadémiák véleményét kikérje. Ezek egyaránt Melancthon megvédése mellett az erdélyi szászok hitvallását erősíték meg, a kolozsvári antagonistákét pedig mint zwinglianust kárhóztatták, a mint ezt a Brassóban 1563-ban kiadott okiratok tanúsítják.² Ezalatt az öt városi s a szomszéd protestans egyházakat előljáróik örökösége a zavaroktól megóvta mindaddig, míg 1572-ben a megmételtyezett wittenbergi akadémián tudorságot nyert több apostata visszaérkezvén, itt alkalmazást kapot s nekik sikerült némely hiveket annak folytán is, hogy egyházaik hitvallását s a Melancthon-féle Corpus Doctrinae-t aláírták, elcsábítani. Mások közülük s kivált azok, kik istenkáromlásaik miatt állásaiktól megfosztatván, egyideig Sárospatakon tanítottak, a szomszéd magyar egyházakat erősítették meg kalvinianus tévelygéseikben. Miután azonban a szepességi és szomszédos egyházak azoknak cselszövényeitől már felszabadultak: Sculteti nem akarja tovább feszegetni a szenvedett sérelmeket, hanem áttérhetni vél a második főrésze, melyben kivonatossan közli Fábrinak általam más helyen ismertetett dolgozatát a Thuri Pál és társai úgy Perényi Gábor között fennforgott viszálykodásról, hozzáadván a wittenbergi akadémiának a felvetett kérdésekre nézve adott terjedelmes véleményét. A munka harmadik főrésze Luther tanainak fejtegetéseit tartalmazza, a végső negyedik pedig a Panharmonia főpontjainak száfolatával foglalja össze. Itt megemlíti még a szerző, hogy a külföldre

¹ Ribininél (I. 60. l.) eme levél is előfordul, de az itt latinul idézett sorok nélkül, valamint az a példány is, melyet Révész Imre, mint Dévay életréirásában említi, Sinay gyűjteményében látott, ugyanezen hiányt tünteti fel. Ellenben Timon (Epitome chronol. ad 1544) Luthernek ugyancsak 1544-ben írt oly levelét ismerteti kivonatossan, mely a fentebb sorokat tartalmazza, s mely ekkint valószínűleg a jelen levéllel ugyanazonos. Ribini és Révész az általuk látott esonka példányok után tehát tévesen tételezik fel Luthernek két egyidejű levelét.

² E munka ismertetve van a R. M. Kvtár 89. sz. a.

költözött Grawer maga is mint Wittenbergából közelebb vett leveleiből értesült, fenntartotta magának a válaszádat.

Ez utóbbinak végirata csak 7 év múlva látott napvilágot. A Johannes Francus magdeburgi nyomdájából 1606-ban kikerült terjedelmes munka címe: *Absurda, absurdorum absurdissima calvinistica absurda*¹ Grawer mint akkoron az eisleberi gymnasium rectora, azt Rostock városa tanácsának ajánlja, mert bölcsészeti és theologiai tanulmányait az általuk fenntartott híres akadémiában kezdette, és ott úgy az időben mint jelenben azokat a hitelveket tanítják, a melyeket ő iratában kifejt. A kilencz iv terjedelmű külön előszó bevezetésében visszapillantást vet magyarországi működésére. Ide 1595-ben két rendű meghívást kapott, egyiket a lőcsei iskola igazgatói állomására, másikat a neerei gymnasiumhoz. Felejthetlen emlékű pártfogója Hunnius ajánlatára az utóbbit fogadá el. Alig lépett, ugymond, Magyarországra, már belebotlott egy kalvinista tévelyekkel bemooskolt testben s lélekben sántikáló emberbe, Lám Sebestyénbe. Az ezzel támadt vitájára nézve megemlíti, hogy első munkáját (Argumenta 1596) főnöke Horváth Gergely utasítása következtében írta. Majd dicsekvőleg hivatkozik arra, hogy 1598-ban megjelent Apológiájával sikerült neki Lámot, a ki még azontúl néhány évig élt, elnémitania. Ugyancsak az 1598-ik évben, állítása szerint, annál fogva, mivel Késmárkon a közügyekben is a német nyelv volt gyakorlatban, még egy német Apológiát is bocsátott ki, és ajánlotta az őt felső-magyarországi szabad-királyi városnak. Ügylátszik azonban ezúttal az évszámra nézve téved és a részemről fenebb leírt 1596-iki német munkáját érti. Folytatólag kiemeli, hogy a felső magyarországi városokon felül Liptó, Árva, Bicsé, (?) Turócz, Szepes, Sáros s több más megyék lakossága különösen pedig majdnem a Magyarországból lakó összes szlávok, néhány egyház kivételével, az ágostai hitvallást követik, s hogy a magyar főurak közül is számosan, például Thürzó György, kinek kegyeit nem csekély mérvben élvezte, Derski (Dersffy) Humanei (Homonnay), Nádasdy, Révay stb. vallásuk hívei. Horváth halála után Felső-Magyarország fővárosának, Kassának ismételt meghívására, elfogadta az ottani iskola rectoratusát, s azt két évig viselte, a mikor az Egert elfoglalt törököktől fenyegető veszély miatt az országot elhagyni kényszerült.² A »*Bellum Calvinii*«-t még Neéren kezdte meg s arra a kalvinisták csak Németországba visszatérte után válaszoltak. Jelen fejtegetéseiben a német kalvinianus írókra is azért terjedt ki, mert a Panharmonia nem egyéb, mint Ursinus Zachariás, Petrus Martyr,

¹ 4-rét 336 számozatlan levél. Teljesebb címét közli Ribini I. 294. l. Második kiadása megjelent Jenában 1612-ben, a harmadik ugyanott 1656-ban Polemica sacra címmel.

² Kassa városának Bocátius Jánoshoz 1599 május 11-én írt, s az utóbbi által »Hungaridos«-ja 471 s következő lapján közölt levelében fel van említve, hogy Grawer a megelőző télen távozott Németországba.

Pezelius, Saadellis, Paraeus és mások irataiból összeállított silány kompiláció. Ezután áttér egy másik szóbeli vitatkozásra, melyet 1604-ben Schulenburg Kristóf házában Schochwitz várában a mansfeldi kerületben Amlinggal a kálvinisták egyik fő emberével folytatott. Erről a vitatkozásról ő könyvet adott ki, melyet valami kalvinista író — gyanítja, hogy maga Amling, — *Spongia* című iratában méltatlanul megtámadott. Mivel a férczmunkát külön feleletre méltatni nem akarja, az előszóban czáfolja meg alaptalan ráfogásait és ferde okoskodásait.

Jelen munka 5 részre van osztva. Az első kiindulva Aristoteles logikájából, 15 pontban az Enunciatio tanát és szabályait fejtegeti és a Kalvin-féle dogmatika logikai absurdumainak kimutatását czélozza; a második 30 pontban Krisztus kettős természetének egysége s a Communicatio idiomatum felől értekeznek, míg a harmadik 54 pontban az urvacsoráról, a negyedik 71 pontban a keresztségről s az ötödik 58 pontban a praedestinatoról szól.

Grawer eme Polemiájáról öntudatosan emlékezik meg egy másik vitairata előszavában is, melyet egy évvel utóbb 1607-ben szintén Magdeburgban ily czímmel adott ki: *Antilibinus, hoc est elenchus paradoxorum Doctoris Eilhardi Lubini in Phosphora de prima causa et natura mali*.

Ezután még egyszer foglalkozott a magyarországi vallási viszonyokkal a Jenában 1613-ban megjelent, következő munkájában: *Examen precipuarum sophisticationum, quibus recentiores Photiniani, Franciscus Davidis, Georgius Blandrata stb. argumenta, aeternam Christi deitatem, et personalem spiritus sancti subsistentiam a patre distinctam confirmantia, oppugnant*.¹

Három évvel utóbb 1617-ben meghalt már mint weimari fősuperintendens. Hítsorsosai közt a »*Bellum calvini*« neki nagy népszerűségét s a »*Clypeus seu gladius Lutheranisini*« czímet szerezte. E munkának birtokomban levő példányát szerzője az azon olvasható, de fájdalom a könyvkötő által megnyirbált sajátkezű feljegyzése szerint Wagner Jakab váraljai lelkésznek ajánlá.

Végül még megjegyzem, hogy a R. M. Kvt. II. részében Grawer munkái 258, 259, 268, 278 és 279-, Horváthé pedig 226, 234, 235, és 267. szám alatt fordulnak elő, míg a Panharmonia 295. sz. a. van leírva.

VI.

A Lámmal való küzdelem közben viszont Fabricius máskint Tolnai Tamás, Thököly Sebestyén udvari lelkésze intéz erős támadást Horváth Gergely ellen a képek imádása miatt. Vádiratát, mely a nyomdász megjelölése nélkül 1594-ben jelent meg, czímzi: *Modesta et christiana disceptatio de quaestione, an imagines in*

¹ A 8 számozatlan levélből és 175 számozott lapból álló 4 réti könyvecske egy példánya könyvtárban is megvan.

templis tolerandae sint. Mint az előszóban írja nagy megütközéssel értesült a felől, hogy Horváth ezüst feszületet készített a maga kegyuri temploma számára, a mi az általa vallott ubiquitas-i elvvel semmikép sem fér össze; sőt hogy nem csak szepességi hivatalos körútja alkalmával a templomokból eltávolított szent képeket tetemes számban összegyűjté és lakására szállítatá, hanem Bártfán kieszközölte az oltárképek meg- és nyitvatartását. Ez eljárás helytelenségéről akarja Horváthot jelen értekezésével meggyőzni, a melyben a szentírásra, a szent atyákra és a reformatorokra hivatkozva, bebizonyítani igyekszik, hogy a templomokban a képek bárminő használata bálványimádással egyértelmű. A hős ruszkai Dobó Ferencznek, mint a szerző pártfogójának, ajánlott eme könyvecskét dicsőítik Siderius Szikszai János, erdélyországi Karkai (Krakkovius) Demeter, utóbb sárospataki tanár és Thuri György utóbb ottani lelkésznek, elől és végül olvasható epigrammái.

Erre Horváth helyett Lányi Illés (Elias Lanii), mint akkoron a neerei gymnasium növendéke és segédtanára felel, a *Scutum libertatis christianae* címmel Bártfán 1595-ben megjelent iratban.¹ A Neeréről 1595. február 2-án (régi kalendáriom szerint) kelt előszóban elmondja, hogy Horváthot magán- és közügyek, politikai és theologiai foglalatosságai s a többi között a pozsonyi országgyűlésen időző alispán helyettesítése, gátolják a válaszadásban. De ez különben is már többször felszólítá Fabriciust, míg közelében lakott, szóbeli vitatkozásra a fennforgó themáról; ki azonban jóllehet megigéré, a küzdőtre ki nem szállott; semmi szükségé sem volt tehát az írásbeli fellépésre. Mind a mellett pártfogója kivánságára, kinek gyermekkorá óta élvezett kegyeiért hálával tartozik, a feleletet helyette szerkesztette. Ezzel elfogja hárítani az alaptalan bálványimádási vádat s bebizonyítani, hogy a képek használata szintúgy, mint a babonával össze nem kötött szertartások alkalmazása, az egyházak tetszésére van bízva. Ha itt ott csípősebben ír: annak okát Fabricius saját eljárásában keresse, hisz tudhatja, hogy a ki hangyabolyba köp annak ajkai megdagnak.

Az előszót követik Cornides Daniél görög és lipatmegyci Pál (Malus) latin Hexameterjei. Magában a munkában Lányi szintén a szentírás és a szent atyákból való idézésekre támaszkodva és ellenfelét számos logikai botlással vádolva, érveit fejezetről-fejezetre czáfogatja.

Ezt megelőzőleg Fabricius elköltözött Sárospatakra, hová lelképasztornak meghívták. Itt csakhamar súlyos betegségbe esett és majdnem két évig ágyhoz szegezve, sem kezeit sem lábait nem mozdíthatá. Ezért replikájával, melynek *Exarmatio scuti laniani* címet adott, mint a felső magyarországi protestansokhoz szóló

¹ R. M. Kvtár II. 256.

és 1597 január 6-áról kelt első előszavában említi, csupán ekkor készülhetett el. Ebben az előszóban különösen szemére hányja Horváthnak, hogy az ő befolyása folytán már több papot és tanítót, kik theologiai nézeteit el nem fogadták, patronusaik, jelesül a Duna melletti helyeken, hivatalaiktól megfosztottak. A második előszót Lányihoz intézi. Nem csudálkozik, úgymond, hogy ez pártfogója védelmét magára vállalta, valamint azzal sem gondolt volna, ha az utóbbi helyettesítését más alárendeltjére bizza, mert nem az jó latba, hogy ki, hanem hogy kicsoda mit beszél. A mi főellenfelének theologiai foglalkozását illeti, a mit Lányi egyik kimentési okul felhoz, erre ő magát hivatottság nélkül adta és ezzel az egyházakban csak zavarokat támaszt, sőt több kárt okoz, mintha az egész Szepességet a havasok csúcsáig képekkel elárasztja. Szóbeli vitatkozásra is bátran kiállott volna, ha Horváth elfogadja azt az indítványát, mikép a disputatio megeskettett bírálk előtt történjék. A mi a csipős írmodort illeti: ezt ő oly jelentéktelen emberrel szemben, mint Lányi, kiről azt sem tudja, fehér-e vagy fekete, már e miatt sem alkalmazza. De e kijelentése daczára kezdő betűivel aláírt csipős epigrammákat bocsát könyve elé Horváth Gergely, úgy Corvus (Cornides) Daniel s Malus Pál ellen, melyeket Vacinus Gergely a pápai iskola lectora még 4 distichonnal *ad Pseudo-Lutheranos* megtold. Ezután s az érdemleges polemiaát megelőzőleg Fabricius a *Scutum* néhány általános döreségeit (a mint nevezi) taglalja. A többi között kiemeli a Lányi fejtegetései és Horváth eljárása közötti éles ellentétet. Amaz munkáját a keresztyén szabadság paizsának nevezi és a képek használatát oly közömbös ceremonianak jelzi, melynek alkalmazása vagy mellőzése a keresztyének szabadságára van bízva. Ellenben emez erőszakosan ellenszegült a késmárki templom képei bezárásának, a miből a jelen vita keletkezett; sőt birtokain kívül eső más templomokban is a befedett képek nyitva tartását a pápisták tapsai mellett elrendelte. A másoknak ásott verembe azonban maga esett bele, mert bizonyára eme magatartása adott okot arra, hogy kevéssel utóbb a jezsuiták a bártfai templomban misét olvastak. Végül nem átalja Horváth a hatósága alatt nem álló egyházakat minden lehető eszközzel ellenük felzúdíítani, a kiket midőn nyugodt lélekkel az igazságot terjesztenék, hamis barátok címével bélyegez. A következő 11 fejezet tartalmazza a részletes czáfolatokat.

A könyv végén nyomdászja az olvasó előtt kiment a nyomtatásnál közbejött, majdnem egy évre terjedő késcdelmet, valamint a számos nyomtatási hibát, az eredeti nyomdászknak hosszas betegsége és bekövetkezett halálával. E megjegyzést Szabó Károly a R. M. Kvt. II. rész 271. sz. alatt, hol az *Exarmatiót* ismerteti, valószínűleg Csáktornyai János debreczeni nyomdász halálára vonatkozóan mondja, mint a ki után debreczeni nyomdászul már 1596-ban Lipsiai Rheda Pál működött. S nyilván ez okból jelzi Fabriciusnak mindkét kérdéses munkáját debreczeni nyomtatvány-

nak. Jeles bibliographusunknak emc feltevése azonban elesik, ha a két munkát nyomdászati kiállításuk tekintetében összehasonlítjuk a Vizsolyban 1593-ban megjelent Index biblicus-sal s a fennebb leírt Panharmoniaival. Mind a négy könyvben ugyanis teljesen egyforma nagy és kis cursiv, két rendű antiqua s petit betűket, továbbá egyenlő kezdőket találunk. Különösen jellemzők az egyaránt használt sajtáságos alakú nagyobb, vastag olasz typosok, melyek tudtommal más hazai nyomtatványokban elő nem fordulnak. Ezenfelül az *Exarmatio* epigrammái után alkalmazott arabeskek-ből összeállított záravnette az *Index biblicus* végén, az előbbi munka előszava fölé helyezett feltűnő homlokdisz pedig, mely cartouche-ban két virágfüzér között lebegő szárnyas angyalfőt ábrázol, a vizsolyi bibliában is van alkalmazva. Ekkép kétségtelennek tartom, hogy Fabriciusnak fennforgó két vitairata szintén Mantskovits-nak Báthory István által fenntartott vizsolyi vándor nyomdájából került ki, minélfogva Lám *Defensio*-ját hozzá véve, termékeinek eddig ismert számát hárommal növelhetjük. Csakhogy Mantskovits halála következtében, fel kell tennünk, mikép az *Exarmatio* s a *Panharmonia* nyomtatását valamely ismeretlen nyomda-vezető eszközölte. Erre mutat az is, hogy míg Mantskovits az 1590-iki bibliában és az Indexben saját személyében van nyomdász-nak megnevezve: az Artnér Sebald leánya születését ünneplő s 1598-ban megjelent apró nyomtatványon (R. M. Kvt. II. 285. sz.) a nyomdász megjelölése nélkül csupán a nyomdahely Vizsoly említetik; a Panharmonia címlapján pedig *ex officina typhographica Valentini Mantskovit* jelzést olvasunk.

Ezuttal még helyesbítem azt a tévedést is, mely szerint a R. M. Kvtár II. 239. sz. alatt Fabricius *Disceptatio*-jának megjelenési éve 1594 helyett (a címlap szerint: *excusa MDXCIII*), egy évvel előbbre van téve.

Az *Exarmatio* megjelenéséről Lányi Illés, mint állítja, csak 1593 Május 20-án nyert tudomást, midőn a jeles tudós Záborszky János neki egy példányát megküldé. Annak egyes részét felolvasta az azóta elhalt Révay Ferencznek, ki őt ösztönözte a keresztyén igazságot és szabadságot az ellen megvédő józan irat szerkesztésére. Más jóakarói is újabb felszólalását szükségesnek találták, főleg hogy felejtethetlen jötevője Horváth Gergely emlékét ellenfele rágalmaival szemben tisztázza. Elhatározta tehát magát a czáfolat megírására, mely *Defensio libertatis christianae in usu imaginum* címmel Bártán a nyomtatási év megjelölése nélkül jelent meg.¹ A címlévből látjuk, hogy a szerző már ekkor a mosóczi protestans egyház lelkipásztora volt, hová 1597-ben nyert meghívást. Az 1499. május elsején kelt előszó bevezetésében maga hangsúlyozza, hogy a törököktől feldúlt s belviszályok által marcangolt ország szomorú viszonyai nem igen alkalmasak oly polemiák foly-

¹ R. M. Kvtár II. 291.

tatására. Azt sem hagyta figyelmen kívül, hogy nem csak Horváth, hanem ellenfele is időközben kimúlt. Mindazonáltal a már említett okokból s mivel a szellemi termékek hatása nincsen szerzőik életéhez kötve, rászánta magát e végszóra. Ajánlja azt Révai Péternek és Ferencznek, mint a kik s a kiknek családja fenntartják a mosóczi iskolát, építenek az Istennek szentelt csarnokokat, őt s az Isten igéjének többi hirdetőit jótéteményekkel elhalmozzák és a vallás védelmében páratlan buzgóságot fejtenek ki.¹ Majd az *Exarmatio* általános fejezetében szemére vetett dőreségekre pontonként felelvén, fejtegeti, hogy nem Horváth, hanem inkább Lám Fabriciussal együtt zsarnokoskodott a késmárki egyházon, midőn isteni parancs ürügye alatt a jóézelmeik megzavarásával az oltárképeket bezáratta. De ha ezt tették, miért hagyták meg a templom közepén a négy Krisztus-szobort, a képeket kereteikben, a polgárok székeinek faragványait és az urak sírköveit. Ezután összegezi a lefolyt vita eredményét akkép, hogy például előre bocsátja az ellenfeletől felállított tételt, erre közli annak a maga részéről megkísérelt megfejtését, továbbá amannak válaszát és végül hozzáteszi ennek czáfolatát. A könyv szövegét még megelőzik Malus Pálnak, latin, valamint Lányi Dánielnek, a szerző fiának, s akkor mosóczi segéd-tanárnak, úgy Eliae Dávid ottani növendéknek görög epigrammái.

Lányi Illés hitsorsosai között oly népszerűséggel bírt, hogy 1602-ben a turóczi fraternitás esperesévé választották. Hat évvel utóbb elfogadta Thurzó György meghívását saját udvarához s a bicsei egyház élére, a mely állásában az a további megtiszteltetés érte, hogy 1609 január 21-én a trencsénmegyei felső kerületi fraternitás esperesi székébe, az 1610-iki zsolnai zsinaton pedig a trencsén-lyptó-árvai superintendensi méltóságra emelték.

Hívei számára Lányi Luther Cathecismusát Abrahamides Izsák és Melickius Sámuel superintendens társaival együtt tót nyelvre fordította, a mely fordítást azután 1612-ben a három főpap saját költségén kinyomatta. Erre az credeti kiadásra, melynek eddigelé egy példányára sem akadtam, hivatkozik Pribis Dániel alsó-poprádi esperes az általa 1634-ben Lőcsén nyomtatott második kiadásban.

E mellett Lányi a tót nyelvű hymnológiát is több énekkel gyarapította. Ezek eredetben Transcius György *Cythera sanctorum* című ismert énekes könyvében jelentek meg;² őt énekét pedig közelebb magyar fordításban tette közzé Jeszenszky Károly³ Szintúgy tót nyelven tartotta ő fő pártfogója Thurzó György

¹ A dedicationalis példányra két distichont írt sajátkezűleg, a melyeket Klanicza közöl (Fabó Monumenta 250 l. jegyzet.)

² Ebből az énekes könyvből a Régi Magyar Kvtár II. részében. 1551, 1740. 1839. és 2419 sz. a. négy rendű lőcsei kiadás van felsorolva. Az 1684-iki legrégibb bevezetéséből kitűnik azonban, hogy ez is csak második kiadás, míg az első 1635-ben jelent meg, a melynek eddigelé egy példányra sem találtatott fel.

³ A munka czime: Régi hangok. Budapest 1890.

nádor fölötti halotti beszédét, melyet 1617-ben Prágában kinyomattott.¹ Halála egy évvel utóbb következett be 48 éves korában.²

Ekkor már a testvérháború megszűnt és javában folyt mindkét pártnak együttes védelmi élethalál-harcza a hatalmas közös ellenséggel, az új erővel támadólag fellépett ellen-reformatióval.

Ezzel szemben a lefolyt kisszerű küzdelem az utódok érdeklődését egyáltalában nem tudván felkölteni, csak hamar végleg feledésbe ment. S méltán, mert a vita-iratokban széles tért foglaltak el az aprólékos személyeskedések, míg a vitapontokat tárgyzó és az analomig ismételt érdemleges érvelések leginkább a hasonírányú németországi irodalomból merítvék, az egész vitát pedig az összintesség hiánya jellemzi.

Ha mindamellett a szerencsére rég elmúlt idők porlepte emlékeit ismét napvilágra hoztam: tettem azt a hazai irodalomtörténet egyik hézagának pótlása czéljából, miért is a viták dogmaticus részét csak annyiban érintettem, a menyiben azok lefolyásának ismertetése igényelte.

Ráth György.

¹ A 4-rétű könyvecske áll 18 számozatlan levélből, és egyszersmind Soczovinus Sándornak, az ujhelyi egyház prépostjának, Thurzó György fölötti gyászbeszédét tartalmazza. Egy példánya megvan a Nemzeti Múzeum könyvtárában.

² Schmal vita superintendentium ev. 10—15 l.; Klanicza Fata 101. l. (Fabó Monumenta I. s III.)